

TILSHUNOSLIKDA LINGVOEKOLOGIYA SOHASI VA UNGA OID ATAMALAR XUSUSIDA

Suvonova Ruxsora Umar qizi,

Urganch davlat universiteti talabasi

ABOUT THE FIELD OF LINGUOECOLOGY IN LINGUISTICS AND TERMS RELATED TO IT

Suvonova Rukhsora Umar's daughter,

Student of Urganch State University

О ОБЛАСТИ ЛИНГВОЭКОЛОГИИ В ЛИНГВИСТИКЕ И СВЯЗАННЫХ С НЕЙ ТЕРМИНАХ

Сувонова Рухсора, Умар кизи,

Студентка Ургенчского государственного университета

[https://orcid.org/
0009-0004-0621-1383](https://orcid.org/0009-0004-0621-1383)

E-mail:

[suvonovaruxsora1727@gmail.
com](mailto:suvonovaruxsora1727@gmail.com)

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilshunoslikda yangi soha sifatida shakllanayotgan ekolingvistikaga putur yetkazuvchi aspektlar haqida fikr yuritildi. Lingvoekologiyaning makroekolingvistika va mikroekolingvistika kabi yo'nalishlari va ulardagi asosiy tushunchalar haqida to'xtalib o'tildi. Jahon tilshunosligida lingvoekologiyaning yo'nalishlarini belgilashda tadqiqotchilarning qarashlari haqida fikr yuritilib, o'zbek tili ekologiyasining shakllanishida ushbu yo'nalishlarning ahamiyati haqida so'z bordi.

Kalit so'zlar: nutqiy kompetensiya, invektiv leksika, makroekolingvistika, mikroekolingvistika, til genotsidi, destruksiya, til siyosati.

Abstract. In this article, the aspects that harm ecolinguistics, which is emerging as a new field in linguistics, were discussed. The directions of linguoecology such as macroecolinguistics and microecolinguistics and their main concepts were discussed. In world linguistics, the views of researchers in defining the directions of linguoecology were discussed, and the importance of these directions in the formation of the ecology of the Uzbek language was discussed.

Keywords: speech competence, invective lexicon, macroecolinguistics, microecolinguistics, language genocide, destruction, language policy

Абстрактный. В данной статье обсуждались аспекты, наносящие вред эколингвистике, которая становится новой областью языкознания. Обсуждались такие направления лингвоэкологии, как макроэколингвистика и микроэколингвистика, и их основные понятия. В мировой лингвистике обсуждены взгляды исследователей на определение направлений лингвоэкологии, а также обсуждено значение этих направлений в формировании экологии узбекского языка.

Ключевые слова: речевая компетентность, инвективная лексика, макроэколингвистика, микроэколингвистика, языковой геноцид, деструкция, языковая политика.

KIRISH(BBEDIENIE/INTRODUCTION).

Tilshunoslik ekologiyasining dastlabki shakllanish jarayoni tabiiy fanlar doirasida yuzaga keldi va asta-sekin til hodisalarini chuqurroq o'rganilishi natijasida gumanitar fanlar ichida rivojlanyapti. Ekolingvistika – ilmiy tadqiqotlarning tan olingan sohasiga aylanib bormoqda. Til o'sha xalqning milliy ruhi, jamiyat turmush tarzining ifodasidir. Shu

sababdan har qaysi millat o'zining tilidagi soflik masalasiga atroflicha e'tibor qaratadi. Tilning soflogiga qo'yiladigan talablarda eng birinchisi, avvalo, til milliyligini saqlashga intilishdir. So'zlovchining til me'yorlariga qat'iy amal qilishi, tilni turli o'zlashma va neologizmlardan saqlashga e'tibor qaratishi til ekotizimining sof saqlanishiga erishishda muhim vosita hisoblanadi. Tilni sof

saqlashdagi shu kabi muammolarga murojaat qilish globallashtirish jarayonida tilga bo'lgan munosabatlarga yechim izlashga undaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Tilshunos A.V.Moiseenko¹ ta'kidlaganidek, dunyoda ekologik lingvistikaning shakllanishining to'rtta sharti mavjud:

- ona tilida so'zlashuvchilar nutqiy kompetensiyasining pastligi;
- jargon, argotik va og'zaki tajovuz (invektiv) leksikaning dolzarblashuvi;
- asoslanmagan (besabab) hollarda katta miqdordagi shtamp va klishening ishlatilishi;
- ko'p sonli kodli qayta yo'naltirishlar. ("begona" sintaksisni va so'zlar tartibini ishlatish)

Til birliklaridan foydalanish jarayonida yuqoridagi shartlarning so'zlovchi nutqida ko'plab uchrashi tilning sofligiga putur yetkazadi. Tilshunoslik ekologiyasi madaniyat ekologiyasining ajralmas qismi sifatida ekologiya fanlari doirasida tilshunoslik muammolarini o'rganuvchi fan bo'lib, tildagi sof muhitni saqlash atrof-muhit ekologiyasini saqlashdan kam bo'lmagan vazifa sanaladi. Muloqotning ekolingvistik usullari (intralingual, interlingual, translingual), nutq jarayonining tozaligi uning kommunikantrlariga bog'liq jarayondir. Tildagi kommunikativlarning me'yoriy buzilishlarini oldini olishda lingvoekologiyaning aspektlarini chuqurroq o'rganish lozim.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Jahon tilshunosligida U.Makkey, A.Fill, P.Finke, L.J.Kaliva, V.Trampe, I.Shtork, M.Dyoring, P.Myulxoysler kabi olimlar ekolingvistikaning makroekolingvistika va mikroekolingvistika kabi yo'nalishlarini belgilab berdilar. Birinchi yo'nalishda glottonaziya, til genotsidi, destruktziya, tillararo kelishmovchiliklar, til siyosati va tillarni rejalashtirish masalalari o'rganila boshlandi. Keyingi yo'nalishda esa til va nutq masalasi sotsiolingvistik, psixolingvistik, antropotsentrik aspektlarda tadqiq etildi.² Makroekolingvistika yo'nalishida tilga oid bo'lgan nisbatan kengroq muammolar o'rganiladi. Bunda

tilning boshqa tillar bilan aloqasi hamda o'zaro ta'siri ko'rib chiqiladi. Ushbu yo'nalish doirasida *til genotsidi* terminiga to'xtalib o'tsak.

Genotsid – (yun. *genos* – urug', qabila va *lot. caedo* – o'ldiraman) – xalqaro jinoyatlarning bir turi: irqi, millati, dini, etnik tarkibiga ko'ra, aholi guruhlarini yoppasiga yoki qisman jismonan qirib yuborishga qaratilgan harakat.³ Genotsid atamasining tilga nisbatan qo'llanilishi ham makroekolingvistika doirasidan chetda emas. Ya'ni, genotsid xalqaro jinoyatning bir turi hamda qaysidir tarkibga ko'ra aholini yo'q qilishga qaratilgan harakat bo'lsa, til genotsidi esa tilni yo'q qilishga qaratilgan xavf-xatarlarni o'rganadi. Makroekolingvistika ko'lamida tilga bo'lgan tashqi xavflar inobatga olinadi. O'zaro tashqi aloqalar natijasidagi tillardagi o'zlashmalar yoki neologizmlar tilga nisbatan genotsid xavfni yuzaga keltiradi. Masalan, ijtimoiy sohada bugungi kunda juda ko'plab qo'llanilayotgan *treyding, kriptovalyuta, diller, broker, bitcoin, notcoin* singari yangi leksemalarning paydo bo'lishi yaxshi, ammo tilga nisbatan xavf tug'dirish kabi salbiy holatlari ham kuzatilyapti. Ba'zi holatlarda so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi tushunmovchiliklarga, ya'ni nutq jarayonidagi aniqlikdan yiroqlashishga sabab bo'lmoqda. Bu albatta, til ekologiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Destruktsiya atamasiga *lotincha* "*destructio*" – "*parcalanish*"⁴ ma'nosi bilan qaraladigan bo'lsa, biror narsaning normal tuzilishidagi nosozliklar, muayyan barqaror tizimdagi buzilishlar destruktiv jarayon hisoblanadi. Tildagi birliklarga nisbatan ayrim ifodalarning ma'nosidagi o'zgarishlar hamda leksik-frazema-semantik qismlardagi o'zaro buzilishlarni ko'rib chiqadi. L.N.Gumilyov destruktiv jarayonga nisbatan "*sof insoniy xususiyat*"⁵ deya baho beradi. Genotsid, destruktziya, tillararo kelishmovchilik, til siyosati hamda tillarni rejalashtirish siyosatining makroekolingvistik jihatidan tahlili shuni ko'rsatadiki, bir tildagi xususiyatlar boshqa tillar bilan qiyosiy tahlil asosida o'rganishni taqozo etadi. Ushbu tahlil faqat tashqi

¹ Брусенская Л.А., Куликова Э.Г. Экологическая лингвистика. – Москва: Флинта-Наука, 2018.

² Кислицына Н.Н. Эколингвистика - новое направление в языкознании // www.crimea.edu/tni/culture.

³ "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi". G harfi. – Toshkent, 172-b.

⁴ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Destruktsiya>

⁵ Гумилёв Л.Н. Этногенез и биосфера земли. – Л.: Гидрометеиздат, 1990.

tomondan qilishi bilan mikroekolingvistikadan farqlanadi.

Ekolingvistikaning yoʻnalishini oʻrgangan yana bir tadqiqotchi M.Pilayevaning⁶ fikricha, ekolingvistikada boshqa bir ikkita yoʻnalishni belgilash mumkinligini eʼtirof etadi. Birinchisi – bu, *til ekologiyasi* boʻlib, u ekologik tushunchalar (ekologiya, atrof-muhit, ekotizim kabi tushunchalarning oʻzi)ni tilga metaforik jihatdan koʻchirishni amalga oshiradi; ikkinchisi esa *tilga oid ekologiya* boʻlib, u til va matnlarni “ekologik” tamoyil asosida koʻrib chiqadi. Tilning atrofdagi voqelik muammolarini aks ettirishdagi roli va 1. imkoniyatini tadqiq etadi. Bu bilan tilning voqelikka boʻlgan munosabatini va uning rolini alohida 2. taʼkidlashni taqozo etadi.

Til ekologiyasi yoʻnalishlarini oʻrganar ekanmiz, tilga xos boʻlgan xususiyatlarning ifoda imkoniyatlariga alohida toʻxtalib oʻtishimiz lozim. 3. Tilimizdagi har qaysi leksik birlikning til ekotizimini 4. tashkil etishdagi muhim vazifasidan kelib chiqqan holatda lingvoekologiyaning aspektlarini tahlil 5. qilamiz. Lingvistik ekologiyaning turli ijobiy va salbiy qamrovi bilan birga tadqiq etilishi ham, til 6. ekotizimida yoʻnalish belgilashda muhimdir. Til birliklarining qaysi jarayonda oʻrganilishini aniqlash ekolingvistikaning toʻliq tadqiq qilishga imkon 7. yaratadi.

XULOSA

(ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION). Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, til ekologiyasiga nisbatan yuqorida koʻrib chiqilgan makroekolingvistika va mikroekolingvistika tushunchalari aynan qamrovi jihatidan ishlatilishi bilan oʻrinli. Til ekologiyasiga aloqador birliklarning qamroviga eʼtibor berilishi bilan uning manbasi

yuzasidan tadqiqotning farqli tomoni mavjud. Shu jihatdan M.Pilayevaning tadqiqotida til ekologiyasiga nisbatan yoʻnalish belgilash – oʻrganilayotgan manba obyekti yuzasidan oʻrinli boʻla oladi. Tadqiqotlardagi asosiy maqsad til muhitini har taraflama toʻliq oʻrganish va jamiyat hayotida muayyan lingvistik ekologik muhitini sof saqlashdan iboratdir.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

- “ Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi”. G harfi. – Toshkent, 172-b.
- Qoʻldoshev N.A Ekolingvistika: oʻzbek tilida til va nutq sofligining lingvokulturologik tadqiqi: Filol. fan. boʻyicha falsafa d-ri (PhD) ...diss. avtoref. – Fargʻona. 2021.
- <https://uz.wikipedia.org/wiki/Destruksiya>
- Брусенская Л.А., Куликова Э.Г. Экологическая лингвистика. – Москва: Флинта-Наука, 2018.
- Гумилёв Л.Н. Этногенез и биосфера земли. – Л.: Гидрометеиздат, 1990.
- Кислицына Н.Н. Эколингвистика - новое направление в языкознании // www.crimea.edu/tni/cultute
- Пылаева Е.М. К вопросу об эколингвистике в свете современных эколого -эволюционных исследований // Культура и образование. Пылаева Е.М. К вопросу об эколингвистике в свете современных экологоэволюционных исследований // Культура и образование, 2014, февраль. - № 2 [Электронный ресурс]. URL: <http://vestnik-rzi.ru/2014/02/1367> (дата обращения: 01.02.2014).

⁶ Пылаева Е.М. К вопросу об эколингвистике в свете современных эколого-эволюционных исследований // Культура и образование. Пылаева Е.М. К вопросу об эколингвистике в свете современных

экологоэволюционных исследований // Культура и образование, 2014, февраль. - № 2 [Электронный ресурс]. URL: <http://vestnik-rzi.ru/2014/02/1367> (дата обращения: 01.02.2014).